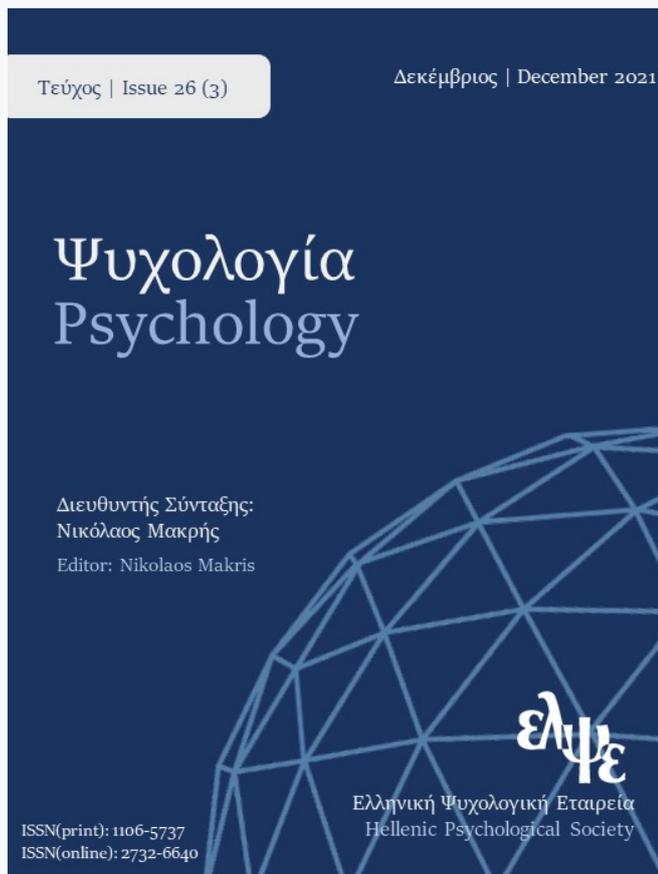

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 26, No 3 (2021)

Special Section: Psychological consequences of the COVID-19 pandemic

Multilevel intervention to support school/educational communities in the context of the COVID-19 pandemic: empirical findings and interventions

Chryse Hatzichristou, Panagiotis Lianos, Aikaterini Lampropoulou, Niki Georgakou-Koutsonikou, Theodora Yfanti, Giorgos Georgouleas

doi: [10.12681/psy_hps.28855](https://doi.org/10.12681/psy_hps.28855)

Copyright © 2022, Χρυσή Χατζηχρήστου, Παναγιώτης Λιανός, Αικατερίνη Λαμπροπούλου, Νίκη Γεωργάκου-Κουτσονίκου, Θεοδώρα Υφαντή, Γεώργιος Γεωργουλέας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Hatzichristou, C., Lianos, P., Lampropoulou, A., Georgakou-Koutsonikou, N., Yfanti, T., & Georgouleas, G. (2022). Multilevel intervention to support school/educational communities in the context of the COVID-19 pandemic: empirical findings and interventions. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 26(3), 111–125. https://doi.org/10.12681/psy_hps.28855

Πολυεπίπεδη παρέμβαση για τη στήριξη των σχολικών/εκπαιδευτικών κοινοτήτων στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19: εμπειρικά δεδομένα και δράσεις

Χρυσή ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΥ¹, Παναγιώτης ΛΙΑΝΟΣ¹, Αικατερίνη ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ¹, Νίκη ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΟΥ-ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΟΥ¹, Θεοδώρα ΥΦΑΝΤΗ¹, Γεώργιος ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ¹

¹ Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ	ΠΕΡΙΛΗΨΗ
αντιλήψεις μελών σχολικής κοινότητας, διαχείριση κρίσεων στο σχολείο, πανδημία COVID-19, ψυχοκοινωνική προσαρμογή	Στο άρθρο παρουσιάζεται μια πολυεπίπεδη παρέμβαση για την εκτίμηση αναγκών και τη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19 με έμφαση στη σύνδεση θεωρίας, εκπαίδευσης, έρευνας και πράξης. Το άρθρο περιλαμβάνει δύο αλληλένδετες ενότητες, στις οποίες περιγράφονται ο σχεδιασμός και ενδεικτικά ευρήματα ερευνητικού προγράμματος για την αξιολόγηση των αντιλήψεων των μελών της σχολικής κοινότητας σε σχέση με ψυχολογικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις της πανδημίας, καθώς και εκπαιδευτικές δράσεις και παρεμβάσεις για τη στήριξη των σχολικών/εκπαιδευτικών κοινοτήτων. Τα ευρήματα αφορούν στα δεδομένα από τη χορήγηση -ανάλογα με την ομάδα συμμετεχόντων- της Κλίμακας Γενικευμένου Άγχους (GAD-7), της Σύντομης Κλίμακας Ψυχολογικής Ανθεκτικότητας (BRS), ερωτηματολογίου για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, καθώς και ειδικά διαμορφωμένων ανοικτών και κλειστών ερωτήσεων σε εκπαιδευτικούς ($n = 414$), γονείς ($n = 499$) και εφήβους ($n = 256$). Τα ευρήματα ανέδειξαν, μεταξύ άλλων, υψηλά επίπεδα άγχους και μέτρια προς χαμηλά επίπεδα ανθεκτικότητας σε εκπαιδευτικούς και γονείς και αισθήματα ανησυχίας σε εφήβους. Οι ενήλικες συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στην ανάγκη κατάλληλης προετοιμασίας των σχολικών μονάδων για τη διαχείριση της παρούσας κρίσης. Τα ευρήματα σε συνδυασμό με τη διεθνή βιβλιογραφία έθεσαν τη βάση για την ανάπτυξη ποικίλων δράσεων στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης σε κάθε φάση της πανδημίας, όπως ανάπτυξη/διάχυση ενημερωτικού υλικού, επιμόρφωση εκπαιδευτικών/γονέων, εκπαίδευση προπτυχιακών/μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών, στήριξη σχολείων και διεθνείς συνεργασίες. Στο άρθρο γίνεται αναφορά στο ρόλο των πανεπιστημίων στην παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών και στην αναγκαιότητα ανάπτυξης ολοκληρωμένων σχεδίων δράσης σε επίπεδο πρόληψης για τη διαχείριση κρίσεων στη σχολική κοινότητα σε εθνικό επίπεδο.
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
Χρυσή Χατζηχρήστου, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη, Ιλίσια 15784, Αθήνα, email: hatzichr@psych.uoa.gr	

Εισαγωγή

Η πανδημία COVID-19 συνιστά μια κρίση για τη δημόσια υγεία που προκαλεί διεθνή ανησυχία. Η σχέση των συνεπειών της πανδημίας COVID-19 με την ψυχική υγεία των παιδιών δεν είναι ακόμα σαφής και εμπειρικά τεκμηριωμένη. Αρχικά ευρήματα αναφέρουν επιδείνωση προβλημάτων ψυχικής υγείας σε παιδιά και εφήβους, με αυξημένα ποσοστά διαταραχών άγχους, κατάθλιψης και μετα-τραυματικού στρες (Craig et al., 2020· Duan et al., 2020) σε μία περίοδο μάλιστα, κατά την οποία παρατηρούνται αυξανόμενα ποσοστά δυσκολιών ψυχικής υγείας στην παιδική και εφηβική ηλικία (Collishaw & Sellers, 2020). Οι σχολικές/εκπαιδευτικές κοινότητες καλούνται, στο πλαίσιο αυτό, να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες των μελών τους και να διαχειριστούν δύσκολες και πρωτόγνωρες καταστάσεις.

© 2021, Χρυσή Χατζηχρήστου, Παναγιώτης Λιανός, Αικατερίνη Λαμπροπούλου, Νίκη Γεωργακάκου-Κουτσουνίκου, Θεοδώρα Υφαντή, Γεώργιος Γεωργουλέας
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Η αναγκαιότητα πρόληψης/προετοιμασίας των σχολικών κοινοτήτων και ανάπτυξης πολυεπίπεδων παρεμβάσεων για τη διαχείριση δύσκολων καταστάσεων έχει τονιστεί ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες (Brock & Jimerson, 2012). Το Εργαστήριο Σχολικής Ψυχολογίας (ΕΣΧΟΨΥ) (πρώην Κέντρο Έρευνας & Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας), Τμήμα Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ, έχει εντάξει στις δράσεις του την ανάπτυξη, εφαρμογή και αξιολόγηση προγραμμάτων παρέμβασης σε δύσκολες περιόδους στη σχολική κοινότητα σε τοπικό και εθνικό επίπεδο στο πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου μοντέλου σύνδεσης σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων (όπως θετική ψυχολογία, κοινωνική δικαιοσύνη, συστημική-οικολογική προσέγγιση, ψυχική ανθεκτικότητα και παρεμβάσεις ευαισθητοποιημένες στο τραύμα), έρευνας, εκπαίδευσης και πρακτικής εφαρμογής (Hatzichristou & Lianos, 2016). Πρόσφατες παρεμβάσεις περιλαμβάνουν τον σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων για τη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης, σε φυσικές καταστροφές, ή τη διευκόλυνση ένταξης προσφύγων μαθητών (βλ. Hatzichristou & Lianos, 2016· Hatzichristou, Lianos et al., 2019).

Σε συνέχεια των πολυετών δράσεων η επιστημονική ομάδα του ΕΣΧΟΨΥ ανέπτυξε μια πολυεπίπεδη προσέγγιση για τη στήριξη των σχολικών/εκπαιδευτικών κοινοτήτων στην περίοδο της πανδημίας COVID-19. Η προσέγγιση αυτή συνδυάζει την αναγκαιότητα διεξαγωγής ερευνών για την κατανόηση των αναγκών όλων των μελών της σχολικής κοινότητας, την ανάπτυξη εμπειρικά τεκμηριωμένων παρεμβάσεων που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των σχολικών κοινοτήτων και την ανάπτυξη δράσεων με στόχο την επιμόρφωση εκπαιδευτικών και γονέων, αλλά και των μελλοντικών σχολικών ψυχολόγων, ώστε να είναι αποτελεσματικοί στον επαγγελματικό τους ρόλο σε δύσκολες περιόδους.

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται η πολυεπίπεδη αυτή προσέγγιση που περιλαμβάνει τους ακόλουθους αλληλένδετους τομείς: (α) εκπόνηση ερευνητικού προγράμματος εκτίμησης αναγκών για τον σχεδιασμό κατάλληλων παρεμβάσεων, (β) επιμόρφωση εκπαιδευτικών/γονέων και προσαρμογές στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα σπουδών προπτυχιακών φοιτητών/τριών και μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών σχολικής ψυχολογίας, (γ) ανάπτυξη εκπαιδευτικού-ενημερωτικού υλικού για γονείς, εκπαιδευτικούς και σχολικούς ψυχολόγους και (δ) δράσεις/παρεμβάσεις για τη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων. Η έρευνα εκτίμησης αναγκών (μεθοδολογία, ενδεικτικά ευρήματα, σχολιασμός ευρημάτων) παρουσιάζεται στην πρώτη ενότητα του άρθρου. Στη δεύτερη ενότητα περιγράφονται οι δράσεις και παρεμβάσεις που αναπτύχθηκαν σε όλες τις φάσεις της πανδημίας με βάση τα ευρήματα του ερευνητικού προγράμματος και τα δεδομένα από τη διεθνή βιβλιογραφία αναδεικνύοντας τον ρόλο των πανεπιστημιακών εργαστηρίων στη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων σε δύσκολες περιόδους, αλλά και την αναγκαιότητα ανάπτυξης ολοκληρωμένων μοντέλων πρόληψης για τη διαχείριση κρίσεων σε εθνικό επίπεδο.

Πολυεπίπεδες Δράσεις για την Αξιολόγηση Αναγκών και την Ανάπτυξη Παρεμβάσεων στο Πλαίσιο της Πανδημίας COVID-19

Αξιολόγηση Αναγκών για την Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη των Σχολικών Κοινοτήτων στο Πλαίσιο της Πανδημίας COVID-19

Οι νέες συνθήκες που προέκυψαν για τις σχολικές κοινότητες ως αποτέλεσμα της πανδημίας COVID-19 και η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων επέφερε διεθνώς σημαντικές προκλήσεις και αλλαγές στις σχολικές κοινότητες καθιστώντας απαραίτητη τη διερεύνηση των αναγκών όλων των μελών της σχολικής κοινότητας για την ανάπτυξη κατάλληλων παρεμβάσεων (Gudmundsdottir & Hathaway, 2020). Οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν, σύμφωνα με σχετικές έρευνες, υψηλό βαθμό άγχους και αυξημένο φόρτο εργασίας λόγω της ταχείας μετάβασης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και βασικές δυσκολίες στην έλλειψη σχετικών γνώσεων/δεξιοτήτων, την αυθεντική επικοινωνία και τη συναισθηματική υποστήριξη των μαθητών τους (Alea et al., 2020· MacIntyre et al., 2020).

Οι γονείς φαίνεται να εκδηλώνουν μια τάση επιδείνωσης σε διαστάσεις της ψυχικής τους υγείας (Patrick et al., 2020). Οι γονείς, κατά το διάστημα της παραμονής στο σπίτι, αντιμετώπισαν δυσκολίες στην εξισορρόπηση διαφορετικών αναγκών και ευθυνών, ενώ αναφορικά με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αναφέρουν δυσκολίες στην κινητοποίηση και την μαθησιακή υποστήριξη των παιδιών (Garbe et al., 2020). Παράλληλα, στη

βιβλιογραφία αναφέρονται οι μακροχρόνιες πιθανές επιπτώσεις επιδημιών στη σωματική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (de Araujo et al., 2020).

Η πανδημία σχετίζεται με διαστάσεις της ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων, και κυρίως με αυξημένα ποσοστά άγχους και κατάθλιψης στον εφηβικό πληθυσμό (Nearchou et al., 2020). Από τις σημαντικότερες δυσκολίες που αναφέρουν οι έφηβοι είναι η αίσθηση της μειωμένης συναισθηματικής σύνδεσης με τη σχολική κοινότητα, τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους (Margolius et al., 2020). Επιπλέον αναφέρουν δυσκολίες ως προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση κυρίως σε σχέση με την έλλειψη κινήτρου, την απόσπαση προσοχής και τη δυσκολία μάθησης σε διαδικτυακές πλατφόρμες (Li et al., 2020).

Τα αρχικά ερευνητικά ευρήματα αναδεικνύουν την ύπαρξη ποικίλων δυσκολιών σε όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας. Στην Ελλάδα, δεν έχουν δημοσιευτεί έως τώρα έρευνες που να εξετάζουν την επίδραση της πανδημίας COVID-19 στη σχολική κοινότητα ως σύνολο. Στο πλαίσιο αυτό σχεδιάστηκε ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα με σκοπό την κατανόηση των αναγκών όλων των μελών της σχολικής κοινότητας και την ανάπτυξη αντίστοιχων δράσεων.

Ειδικότερα, η έρευνα αποσκοπούσε στη διερεύνηση των αντιλήψεων εκπαιδευτικών, γονέων και εφήβων σχετικά με ποικίλες ψυχολογικές και εκπαιδευτικές ανάγκες κατά τη διάρκεια της αρχικής φάσης της εμφάνισης της πανδημίας COVID-19 στην Ελλάδα και της παραμονής στο σπίτι. Συγκεκριμένα, στην παρούσα μελέτη διερευνώνται τα επίπεδα άγχους και ψυχικής ανθεκτικότητας εκπαιδευτικών και γονέων κατά τη διάρκεια της αρχικής περιόδου παραμονής στο σπίτι και ιδιαίτερα διερευνήθηκαν οι υποθέσεις ότι (α) τα επίπεδα άγχους θα εμφανίζονταν αυξημένα και (β) χαμηλά επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας θα συσχετιζόνταν αρνητικά με το επίπεδο άγχους. Επιπλέον, ερευνήθηκε το επίπεδο ανησυχίας των εκπαιδευτικών ως προς την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή δεδομένα στη σχετική βιβλιογραφία. Επίσης διερευνήθηκαν μέσω ανοιχτών ερωτημάτων οι αντιλήψεις των γονέων για τον ρόλο τους κατά τη διάρκεια της αρχικής περιόδου παραμονής στο σπίτι. Όσον αφορά στους εφήβους, διερευνήθηκε η υπόθεση ότι κατά το διάστημα της παραμονής στο σπίτι θα ανέφεραν ότι βίωσαν υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής φόρτισης και δυσκολιών σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Τέλος εξετάστηκαν και πιθανές διαφορές ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Μέθοδος

Η έρευνα περιλάμβανε τρία ανώνυμα διαδικτυακά ερωτηματολόγια πριν την περίοδο αναστολής λειτουργίας των σχολείων (Μάρτιος 2020) και την αρχική περίοδο παραμονής στο σπίτι (Απρίλιος και Μάιος 2020): (α) για τους εκπαιδευτικούς, (β) για τους γονείς και (γ) για τους εφήβους.

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 414 εκπαιδευτικοί (79% γυναίκες) από την προσχολική ($n = 33$), πρωτοβάθμια ($n = 201$) και δευτεροβάθμια εκπαίδευση ($n = 180$) και 487 γονείς (81 πατέρες και 406 μητέρες), από τους οποίους το 90% ήταν παντρεμένοι ($n = 437$), με μέσο όρο σχεδόν δύο παιδιών ανά γονέα ($M.O. = 1,9$ $T.A. = 0,81$). Επιπλέον συμμετείχαν 256 έφηβοι (57,8% κορίτσια) εκ των οποίων 123 (48%) ήταν μαθητές Γυμνασίου (12-15 ετών) και 133 (52%) μαθητές Λυκείου (16-18 ετών). Περισσότεροι από τους μισούς εφήβους ($n = 162$, 63%) ανέφεραν ότι επέστρεψαν στο σχολείο μετά το τέλος της παραμονής σπíti. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι δεν είναι ασυνήθιστο για τους/τις μαθητές/μαθήτριες στις τελευταίες τάξεις Λυκείου να μην παρακολουθούν τακτικά το σχολείο μετά τις διακοπές του Πάσχα, λόγω της προετοιμασίας για τις τελικές εξετάσεις. Η ενημέρωση και συγκατάθεση των γονέων ήταν απαραίτητη για τη συμμετοχή.

Σχεδιασμός και Διαδικασία

Στο ερευνητικό πρωτόκολλο συμπεριλήφθηκαν ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου με βάση τους στόχους της μελέτης. Οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς συμπλήρωσαν την κλίμακα Γενικευμένης Αγχώδους Διαταραχής (ΓΑΔ-7) (4βάθμια κλίμακα Likert 0=καθόλου με 3=σχεδόν κάθε ημέρα) (π.χ. *Αισθάνομαι έντονη ανησυχία για διάφορα θέματα*) (Spitzer et al., 2006). Οι μέσες βαθμολογίες και τα σημεία αποκοπής (5, 10 και

15) υπολογίστηκαν για τις αναλύσεις του ΓΑΔ-7 με υψηλότερες βαθμολογίες (> 10) να δείχνουν υψηλότερα επίπεδα άγχους. Ο δείκτης α εσωτερικής αξιοπιστίας ήταν 0,92 και για τα δυο δείγματα. Επίσης, συμπλήρωσαν τη Σύντομη Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας-ΣΚΨΑ (Brief Resilience Scale, BRS) (Smith et al., 2008), βαθμολογημένη με 6βάθμια κλίμακα Likert (1=διαφωνώ απόλυτα με 6=συμφωνώ απόλυτα) (π.χ. Όταν χρειάζομαι βοήθεια δεν διστάζω να τη ζητήσω από κάποιον/α φίλο/η), όπου υψηλότερη βαθμολογία αντιστοιχεί σε χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας. Ο δείκτης α εσωτερικής αξιοπιστίας υπολογίστηκε σε 0,79 σε εκπαιδευτικούς και γονείς. Οι γονείς, επίσης, κλήθηκαν να απαντήσουν σε ανοιχτές ερωτήσεις σχετικά με τον ρόλο τους (π.χ. Τι σας προκαλεί άγχος ή ανησυχία ως προς τον γονικό σας ρόλο) κατά τη διάρκεια της πανδημίας για τις οποίες πραγματοποιήθηκε ποιοτική ανάλυση.

Οι εκπαιδευτικοί απάντησαν σε ένα ερωτηματολόγιο δέκα ερωτήσεων σχετικών με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (4βάθμια κλίμακα Likert 1=καθόλου με 4=συχνά). Συγκεκριμένα, κλήθηκαν να απαντήσουν σκεπτόμενοι τόσο την περίοδο πριν την έναρξη της πανδημίας και έπειτα την περίοδο της αναστολής λειτουργίας του σχολείου και της έναρξης των διαδικτυακών μαθημάτων (π.χ. -Παρακαλούμε σημειώστε, στο βαθμό που πραγματοποιείται η εξ αποστάσεως διδασκαλία, κατά πόσο θεωρείτε ότι υπήρξε δυνατότητα επικοινωνίας/αλληλεπίδρασης με τους μαθητές, -Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιο βαθμό σας είχε προβληματίσει πριν την έναρξη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας η αναπροσαρμογή της ύλης του μαθήματος ώστε να είναι δυνατή η εξ αποστάσεως διδασκαλία). Τα ερωτήματα προήλθαν από την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας (Blackwell et al., 2013. Lin et al., 2013. Lowther et al., 2008) και κρίθηκε ότι σχετίζονται με το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου παρέχοντας επαρκή στοιχεία ως προς την εγκυρότητα περιεχομένου (Streiner & Norman, 2014).

Οι ερωτήσεις ελέγχθηκαν ως προς τη δυνατότητα παραγοντοποίησής τους και προέκυψαν δύο παράγοντες, Πραγματοποίηση Διδασκαλίας μέσω Τεχνολογίας (ΠΔμΤ) (3 ερωτήσεις) και Υποστήριξη Αναγκών Μαθητών (YAM) (6 ερωτήσεις). Η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση έδειξε ότι η πρόταση 1 του ερωτηματολογίου για τον αποτελεσματικό χειρισμό των τεχνολογικών μέσων επηρεάζει την προσαρμογή του μοντέλου των δύο διαστάσεων τόσο στο ερωτηματολόγιο ανησυχίας των εκπαιδευτικών πριν την έναρξη της πανδημίας όσο και μετά την έναρξη των διαδικτυακών μαθημάτων. Η αφαίρεσή της οδήγησε το προτεινόμενο μοντέλο σε ικανοποιητική προσαρμογή και στις δυο μορφές του ερωτηματολογίου: (α) Ερωτηματολόγιο πριν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, $\chi^2 = 58,88$ B.E. 23 $p < 0,001$, $\chi^2/df = 2,56$, TLI = 0,96 NFI = 0,96 CFI = 0,98 RMSEA = 0,06, (β) Ερωτηματολόγιο μετά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, $\chi^2 = 59,76$ B.E. 22 $p < 0,001$, $\chi^2/df = 2,72$, TLI = 0,94 NFI = 0,95 CFI = 0,97 RMSEA = 0,06. Οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας για τους δύο παράγοντες που προέκυψαν από τις εννέα προτάσεις ήταν ικανοποιητικοί τόσο για τη συνθήκη πριν (Cronbach α ΠΔμΤ = 0,80 Cronbach α YAM = 0,84), όσο και μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας (Cronbach α ΠΔμΤ = 0,75 Cronbach α YAM = 0,77). Αντιστοίχως, ικανοποιητικοί ήταν και οι δείκτες για το σύνολο του ερωτηματολογίου για τη συνθήκη πριν (Cronbach $\alpha = 0,87$), όσο και μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας (Cronbach $\alpha = 0,79$).

Οι έφηβοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε κλειστά ερωτήματα 5βάθμιας κλίμακας Likert (1=καθόλου με 5=πάρα πολύ) σχετικά με την εκδήλωση της πανδημίας και της αναστολής λειτουργίας των σχολείων, σκεπτόμενοι τόσο την περίοδο πριν την πανδημία, όσο και το επικείμενο άνοιγμα των σχολείων. Τα ερωτήματα αποσκοπούσαν στη διερεύνηση της συναισθηματικής κατάστασής τους και του βαθμού που βίωσαν δυσκολίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας (π.χ. Πόσο σε δυσκόλεψε το κλείσιμο των σχολείων). Τα συγκεκριμένα ερωτήματα διερευνήθηκαν ανά ζεύγη. Τέλος, τους ζητήθηκε να αναφέρουν τι τους έλειψε περισσότερο αυτό το διάστημα από το σχολείο σε μορφή ανοιχτών απαντήσεων, για τις οποίες πραγματοποιήθηκε ποιοτική ανάλυση.

Στατιστικές Αναλύσεις

Ο έλεγχος κανονικότητας της κατανομής των αριθμητικών μεταβλητών μέσω του πηλίκου του σκεδασμού και της κύρτωσης με το αντίστοιχο τυπικό σφάλμα οδήγησε σε στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα, σε τιμές εκτός του διαστήματος εμπιστοσύνης $\pm 1,96$. Επειδή οι κατανομές διαφέρουν σημαντικά από την κανονική, οι

αναλύσεις διεξάγονται με μη-παραμετρικά κριτήρια (Kruskall-Wallis, Spearman ρ), πλην των συγκρίσεων δυο κατηγοριών, οπότε προτιμάται το κριτήριο *Student's t* (Fagerland, 2012).

Η συλλογή δεδομένων περιλάμβανε επίσης τη θεματική ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, οι οποίες προέκυψαν από τα ανοιχτά ερωτήματα για τη διερεύνηση της κατανόησης του τρόπου με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατανοούσαν ορισμένες διαστάσεις της έρευνας (Boyatzis, 1998). Οι φάσεις της θεματικής ανάλυσης περιλάμβαναν: (α) εξοικείωση με τα δεδομένα, (β) κωδικοποίηση σημαντικών πτυχών των δεδομένων, (γ) παραγωγή πιθανών θεμάτων, (δ) ονομασία των επιλεγμένων θεμάτων και (ε) επιλογή χαρακτηριστικών παραδειγμάτων των θεμάτων και σύνταξη των εκθέσεων (Braun & Clarke, 2006). Δύο μέλη της ερευνητικής ομάδας εφάρμοσαν τη διαδικασία και ολοκλήρωσαν την κωδικοποίηση, ενώ ένα τρίτο μέλος ανέλαβε να επιλύει ζητήματα που πιθανώς προέκυπταν σε περίπτωση διαφορών στην κωδικοποίηση.

Ευρήματα

Οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν υψηλά επίπεδα άγχους στην κλίμακα ΓΑΔ-7 (> 14), όπως και χαμηλά επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας (ΣΚΨΑ). Μάλιστα, οι δυο κλίμακες συσχετίστηκαν θετικά, με μέτρια συνάφεια (Πίνακας 1).

Πίνακας 1

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και συσχετίσεις με το κριτήριο Spearman ρ των παραγόντων του ερωτηματολογίου ανησυχίας για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση με το ΓΑΔ-7 και το ΣΚΨΑ για τους εκπαιδευτικούς

	Πριν την πανδημία		Μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας		ΓΑΔ-7	ΣΚΨΑ
	ΑΠΔ	ΑΥΜ	ΑΠΔ	ΑΥΜ		
ΓΑΔ-7	0,14**	0,19**	-,01	-0,05	1	0,46**
ΣΚΨΑ	0,20**	0,10*	-,08	-0,19**	0,46**	1
<i>M.O.</i>	2,65	3,03	3,25	2,72	2,11	3,15
<i>T.A.</i>	0,88	0,72	0,67	0,63	0,77	0,86

*Σημείωση. ** $p < 0,001$, ΓΑΔ-7=Γενικευμένη Αγχώδης Διαταραχή ΣΚΨΑ=Σύντομη Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας

Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί ανέφεραν στατιστικά υψηλότερα επίπεδα άγχους ($M.O.=2,17$ $T.A.=0,78$) από τους άνδρες ($M.O.=1,88$ $T.A.=0,69$) ($t [412] = -3,19$ $p < 0,01$). Δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα επίπεδα ΓΑΔ-7 για εκπαιδευτικούς προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ($H [2] = 0,51$ $p = 0,77$). Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί ανέφεραν στατιστικώς χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας ($M.O.=3,20$ $T.A.=0,85$) από ό,τι οι άνδρες ($M.O.=2,96$ $T.A.=0,87$) ($t [412] = -2,34$ $p < 0,05$). Ως προς τις κλίμακες ΣΚΨΑ ($H [2] = 1,54$ $p = 0,46$) και ΓΑΔ-7 ($H [2] = 0,51$ $p = 0,77$) δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές για εκπαιδευτικούς προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι εκπαιδευτικοί σημείωσαν υψηλότερα επίπεδα ανησυχίας ως προς την πραγματοποίηση της διδασκαλίας σε συνθήκες εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, συγκριτικά με την περίοδο πριν την αναστολή λειτουργίας των σχολείων. Αντιθέτως, ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα ανησυχίας για την υποστήριξη των μαθητών/τριών τους κατά τη διάρκεια της διαδικτυακής διδασκαλίας σε σχέση με το χρονικό διάστημα πριν την αναστολή λειτουργίας των σχολείων (Πίνακας 2). Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί φάνηκαν να ανησυχούν περισσότερο τόσο για την πραγματοποίηση της διδασκαλίας με τεχνολογικά μέσα [$t (412) = -3,95$, $p < 0,001$], όσο και με την υποστήριξη των μαθητών/τριών τους ψηφιακά [$t (412) = -2,83$, $p < 0,01$], σε σχέση με τους άνδρες. Πάντως, δεν εντοπίστηκαν διαφορές ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικούς στους δυο παράγοντες μετά την έναρξη των διαδικτυακών μαθημάτων.

Πίνακας 2

Συγκρίσεις μέσων όρων με το *t*-κριτήριο για εξισωμένα δείγματα των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στις δυο διαστάσεις του ερωτηματολογίου ανησυχίας πριν και μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

		<i>M.O.</i>	<i>T.A.</i>	<i>t</i> (413)
Ζεύγος 1	Διδασκαλία μέσω Τεχνολογίας πριν	2,65	0,88	-11,38***
	Διδασκαλία μέσω Τεχνολογίας μετά	3,25	0,67	
Ζεύγος 2	Υποστήριξη μαθητών πριν	3,03	0,72	6,25***
	Υποστήριξη μαθητών μετά	2,72	0,63	

*Σημείωση. *** $p < 0,001$

Αντιστοίχως, ελέγχθηκαν οι συμμεταβολές των κατανομών των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στους δύο παράγοντες πριν και κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης τόσο με το επίπεδο άγχους που βίωσαν όσο και με το βαθμό ψυχικής ανθεκτικότητας. Χαμηλές θετικές συσχετίσεις εντοπίστηκαν με τον βαθμό ΑΠΔ και ΑΥΜ στην περίοδο πριν την έναρξη της πανδημίας και όχι μετά την αναστολή λειτουργίας των σχολείων. Το επίπεδο ψυχικής ανθεκτικότητας συσχετίστηκε θετικά με τα επίπεδα ΑΠΔ και ΑΥΜ στην περίοδο πριν την έναρξη της πανδημίας και αρνητικά με τον βαθμό ΑΥΜ μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας (Πίνακας 1).

Γονείς

Οι γονείς ανέφεραν υψηλά επίπεδα άγχους στην κλίμακα ΓΑΔ-7 (>14 , $M.O.=2,17$ $T.A.=0,70$), όπως και χαμηλά επίπεδα έλλειψης ψυχικής ανθεκτικότητας ($M.O.=3,11$ $T.A.=0,92$). Οι δυο κλίμακες συσχετίστηκαν θετικά, με μέτρια συνάφεια ($\rho=0,46$). Οι μητέρες ανέφεραν στατιστικά υψηλότερα επίπεδα ΓΑΔ-7 ($M.O.=2,24$ $T.A.=0,69$) από τους πατέρες ($M.O.=1,80$ $T.A.=0,62$) ($t [495]=5,27$ $p < 0,01$). Επίσης, οι μητέρες ανέφεραν στατιστικώς υψηλότερους βαθμούς ΣΚΨΑ ($M.O.=3,17$ $T.A.=0,92$) από τους πατέρες ($M.O.=2,84$ $T.A.=0,86$) ($t [495]=3,04$ $p < 0,01$).

Από τους 457 γονείς που απάντησαν, 46,2% επεσήμαναν την υγεία και την ασφάλεια ως πρωταρχικές πηγές ανησυχίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 (π.χ. *Δεν θα ήθελα να αρρωστήσει το παιδί μου, μακάρι να είναι τα παιδιά μου ασφαλή στη συνέχεια*), ενώ 19,6% εξέφρασαν την ανησυχία τους σχετικά με την επιστροφή των παιδιών στο σχολείο και τη ρουτίνα (π.χ. *Όταν ανοίξουν τα σχολεία, το παιδί μου θα πρέπει να μένει στο σπίτι τις μισές μέρες της εβδομάδας. Τι θα συμβεί, όταν θα επιστρέψουμε στη δουλειά, τι επίδραση θα έχει στα παιδιά*) και για τις σχέσεις των παιδιών στο σχολείο (3,7%). Περίπου 10% των γονέων εξέφρασαν ανησυχία για το πώς θα διατηρηθεί το καλό κλίμα στο σπίτι μετά την παρατεταμένη παραμονή (π.χ. *Διατήρηση ευχάριστου κλίματος στο σπίτι, προκειμένου να διατηρηθεί η ηρεμία και η εστίαση στη μελέτη*). Αρνητικά συναισθήματα και χαμηλή αυτοεκτίμηση για την ικανότητά τους να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες της περιόδου (π.χ. *Δεν ξέρω αν είμαι ικανός να τα καταφέρω σε όλο αυτό, αβεβαιότητα για τις ευθύνες μου*), καθώς και προβληματισμούς για οικονομικά ζητήματα (π.χ. *Αν θα μπορέσω να τα καταφέρω οικονομικά την επόμενη μέρα*) ανέφερε το 6,8% των γονέων. Το 4,6% των γονέων ανέφερε ότι προβληματίστηκε για την τήρηση των μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας, την ανακάλυψη αποτελεσματικού εμβολίου και την πιθανότητα νέας περιόδου εγκλεισμού στο σπίτι. Τέλος, κάποιοι γονείς (8,8%) ανέφεραν ότι δεν ανησυχούσαν για την πανδημία.

Έφηβοι

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυλικές αποκλίσεις των εφήβων στα ερωτήματα για την πανδημία και την αναστολή λειτουργίας των σχολείων. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αρχή και στο τέλος της παραμονής στο σπίτι ελέγχθηκαν με το κριτήριο *t* εξισωμένων δειγμάτων. Εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές και στα δύο ζεύγη ερωτημάτων. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι ανέφεραν ότι το

γεγονός της πανδημίας τούς προκαλεί υψηλότερο βαθμό έντονων συναισθημάτων συγκριτικά με τη χρονική περίοδο πριν το κλείσιμο των σχολείων. Επίσης, φάνηκε ότι το γεγονός της αναστολής λειτουργίας τούς δυσκόλεψε σε μικρότερο βαθμό, συγκριτικά με την επάνοδο στο σχολείο. Τα κορίτσια ($M.O.=3,04$ $T.A.=1,31$) και τα αγόρια ($M.O.=2,81$ $T.A.=1,35$) ανέφεραν παρόμοια επίπεδα ανησυχίας [$t(254)=-1,34$ $p=0,18$].

Τέλος, στο ερώτημα τι τους έλειψε περισσότερο αυτό το διάστημα από το σχολείο οι περισσότεροι έφηβοι (69%) ανέφεραν τους φίλους, συμμαθητές και τις παρέες (π.χ. *Οι φίλοι μου, οι παρέες μου, οι συμμαθητές μου, ο κοινωνικός περίγυρος*), την καθημερινότητα/ρουτίνα (9%) (π.χ. *Η καθημερινότητα στο σχολείο, τα διαλείμματα και οι εκδρομές, η δική μας μικρή κοινωνία, όλη η ρουτίνα*), την ευχάριστη ατμόσφαιρα του σχολείου (6%) (π.χ. *Οι αστείες στιγμές, οι πλάκες με φίλους, οι κοπάνες για καφέ*), την δια ζώσης επικοινωνία (5%) (π.χ. *Η δια ζώσης επικοινωνία, το κλίμα της τάξης, η διαδικασία των μαθημάτων*), τα μαθήματα (5%) (π.χ. *Το μάθημα των εικαστικών, η Ιστορία, η Γυμναστική*) και τους καθηγητές (2%) (π.χ. *Καθηγητές που συμπαθώ, οι αγαπημένοι μου καθηγητές*). Τέλος, εννέα τοις εκατό του δείγματος των εφήβων ανέφεραν ότι δεν τους έλειψε τίποτε από το σχολείο.

Πίνακας 3

Συγκρίσεις μέσων όρων με το *t*-κριτήριο για εξισωμένα δείγματα των απαντήσεων των εφήβων σχετικά με την ένταση των συναισθημάτων και την δυσκολία τους πριν και μετά την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

		M.O.	T.A.	t (413)
Ζεύγος 1	Πόσο έντονα συναισθήματα σου είχε προκαλέσει στην αρχή το γεγονός της εκδήλωσης της πανδημίας (πριν το κλείσιμο των σχολείων);	2,70	1,18	-5,27***
	Πόσο έντονα συναισθήματα σου προκαλεί αυτό το γεγονός τώρα;	3,22	1,25	
Ζεύγος 2	Πόσο σε δυσκόλεψε το γεγονός ότι έκλεισαν τα σχολεία;	2,20	1,27	-2,10*
	Πόσο σε δυσκολεύει η επάνοδος στο σχολείο;	2,44	1,40	

*Σημείωση. * $p<0,05$, *** $p<0,001$

Συζήτηση Ευρημάτων

Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας συλλέχθηκαν από εκπαιδευτικούς, γονείς και εφήβους πριν την αναστολή λειτουργίας των σχολείων και κατά τη διάρκεια της παραμονής στο σπίτι, με σκοπό την εκτίμηση των αναγκών της σχολικής κοινότητας σε περίοδο κρίσης (πανδημίας) για τον σχεδιασμό δράσεων και παρεμβάσεων. Οι ερευνητικές υποθέσεις σχετικά με τα αυξημένα επίπεδα άγχους και την αρνητική συσχέτιση άγχους και ψυχικής ανθεκτικότητας επιβεβαιώθηκαν. Οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν υψηλά επίπεδα άγχους κατά τη διάρκεια της παραμονής στο σπίτι. Υψηλότερα επίπεδα παρατηρήθηκαν στις γυναίκες εκπαιδευτικούς, παρόμοια και με προηγούμενα δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία γυναίκες αναφέρουν υψηλότερα ποσοστά άγχους από τους άνδρες σε παρόμοιες συνθήκες (Parlapani et al., 2020). Δεν εντοπίστηκαν διαφορές ως προς τη βαθμίδα εκπαίδευσης που διδάσκουν. Επιπλέον, το επίπεδο άγχους των εκπαιδευτικών φάνηκε να συσχετίζεται με την ανησυχία τους για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση μόνο πριν την έναρξη της πανδημίας. Οι εκπαιδευτικοί που ανέφεραν χαμηλότερο βαθμό ψυχικής ανθεκτικότητας, ανέφεραν και μεγαλύτερη ανησυχία για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση πριν την έναρξη της πανδημίας. Επιπλέον σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα που αφορούσε τις σκέψεις και τα συναισθήματα των εκπαιδευτικών ως προς την πραγματοποίηση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας βρέθηκε ότι κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας φάνηκε ότι οι εκπαιδευτικοί ανησυχούσαν περισσότερο για την προσαρμογή της ύλης στις νέες τεχνολογικές απαιτήσεις, εύρημα που πιθανώς σχετίζεται με την έλλειψη προηγούμενης εμπειρίας με την τηλεεκπαίδευση από τους/τις

περισσότερους εκπαιδευτικούς, τόσο στον τομέα της προσαρμογής της ύλης σε ψηφιακό περιβάλλον, όσο και στην ίδια την εφαρμογή της διδακτικής πρακτικής, εύρημα που συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες (Gudmundsdottir & Hathaway, 2020).

Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι οι γυναίκες εκπαιδευτικοί ανέφεραν μεγαλύτερο βαθμό ανησυχίας για την πραγματοποίηση της διδασκαλίας, αλλά και την υποστήριξη των μαθητών/τριών μέσω τεχνολογικών μέσων πριν την έναρξη των διαδικτυακών μαθημάτων. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με έρευνες που αναφέρονται σε διαφυλικές διαφορές ως προς την αυτοπεποίθηση για τις δεξιότητες χρήσης τεχνολογίας (Markauskaite, 2006). Ωστόσο, όταν οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να αναφερθούν στις ανησυχίες τους εν μέσω της πανδημίας, αναφέρθηκαν παρόμοια επίπεδα ανησυχίας ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες. Η διαφοροποίηση αυτή πιθανώς σχετίζεται με την αβεβαιότητα που προέκυψε με την έναρξη της πανδημίας τον Μάρτιο (2020), κυρίως για τον τρόπο που επρόκειτο να εφαρμοστεί η εξ αποστάσεως διδασκαλία, ενώ όταν ξεκίνησαν τα διαδικτυακά μαθήματα φάνηκε ότι οι εκπαιδευτικοί προσαρμόστηκαν στη νέα πραγματικότητα.

Στις αντίστοιχες ερευνητικές υποθέσεις σε σχέση με το άγχος και τη ψυχική ανθεκτικότητα των γονέων οι γονείς ανέφεραν υψηλά επίπεδα άγχους. Ειδικότερα, οι μητέρες εμφάνισαν υψηλότερα επίπεδα άγχους και χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας από τους πατέρες. Όσον αφορά στη διερεύνηση των αντιλήψεων των γονέων για τον ρόλο τους κατά τη διάρκεια της παραμονής στο σπίτι, οι γονείς ανέφεραν ότι τους απασχολούσαν κυρίως θέματα ασφάλειας και επικοινωνίας στο σπίτι, η επίδραση της αναστολής λειτουργίας των σχολείων στη μαθησιακή εξέλιξη των παιδιών τους, αλλά και δικά τους επαγγελματικά/οικονομικά προβλήματα που πιθανώς να αναδύονταν μέσα από τη δύσκολη αυτή συγκυρία.

Όσον αφορά στους/στις εφήβους, επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι μετά τη διακοπή των δια ζώσης μαθημάτων και της παραμονής στο σπίτι θα ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής φόρτισης και δυσκολιών, σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Τα ευρήματα που αφορούν στους/στις εφήβους αναδεικνύουν την ύπαρξη ανησυχίας και έντονων συναισθηματικών αντιδράσεων κυρίως τη χρονική περίοδο προς το τέλος της αναγκαστικής παραμονής στο σπίτι ή και με την επανέναρξη των σχολείων, οπότε και οι μαθητές/τριες είχαν βιώσει την εμπειρία της αναστολής λειτουργίας των σχολείων και της υποχρεωτικής παραμονής στο σπίτι. Μάλιστα, η εικόνα της γενικευμένης ανησυχίας, η οποία εμφανίστηκε σε όλους τους μαθητές, ασχέτως φύλου, ηλικίας και τάξης φοίτησης συνάδει με ευρήματα ερευνών που αναφέρουν μη στατιστικώς σημαντικές διαφορές φύλου σε εφηβικό πληθυσμό ως προς το άγχος (Costello et al., 2011).

Επιπλέον οι έφηβοι αισθάνονταν ότι “έχασαν” τους φίλους και τις παρέες τους όλο αυτό το διάστημα, όπως και την καθημερινή ρουτίνα και το κλίμα του σχολείου, στο οποίο ανυπομονούσαν να επανέλθουν. Όπως ήταν αναπτυξιακά αναμενόμενο, φάνηκε ότι στους/στις εφήβους έλειπε η κοινωνική συνδιαλλαγή, η οποία επιτυγχάνεται κυρίως στο πλαίσιο του σχολείου και η οποία φαίνεται να μην μπορεί να αντικατασταθεί από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πρόσφατες έρευνες εξετάζουν τη συσχέτιση της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κοινωνικής δικτύωσης με την ψυχική ευεξία των εφήβων, αναφέροντας πως οι έφηβοι που περνούν λίγο χρόνο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και περισσότερο χρόνο με συνομήλικους δια ζώσης φαίνεται να έχουν τα υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ευεξίας (Twenge et al., 2018).

Τέλος, αναφορικά με την παρούσα έρευνα χρειάζεται να αναγνωριστούν ορισμένοι περιορισμοί. Αρχικά, τα δεδομένα αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων, καθώς χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, γεγονός που ενδέχεται να οδηγήσει σε κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις από τους ερωτώμενους. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκαν εργαλεία συλλογής δεδομένων μέσω διαδικτύου, καθώς δεν θα ήταν εφικτό να εφαρμοστούν οι παραδοσιακές μέθοδοι δειγματοληψίας κατά τη διάρκεια της παραμονής στο σπίτι. Παρόλο που υποστηρίζεται γενικά ότι οι έρευνες που διενεργούνται εξ αποστάσεως είναι ισοδύναμες με εκείνες που διεξάγονται μέσω παραδοσιακών μεθόδων (π.χ. Muehlhausen et al., 2015), εξακολουθεί να υφίσταται η πιθανότητα οι συμμετέχοντες με περιορισμένη πρόσβαση ή ικανότητα χρήσης του διαδικτύου/τεχνολογίας να υποεκπροσωπούνται στο συνολικό δείγμα.

Πολυεπίπεδες Παρεμβάσεις/Δράσεις για τη Στήριξη των Σχολικών/Εκπαιδευτικών Κοινοτήτων στο Πλαίσιο της Πανδημίας COVID-19

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι πολυεπίπεδες δράσεις που σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν από το ΕΣΧΟΨΥ με σκοπό την ψυχοκοινωνική στήριξη των σχολικών κοινοτήτων στην περίοδο της πανδημίας COVID-19 με βάση τις ανάγκες, όπως προέκυψαν από το ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα που περιγράφηκε, όσο και τη διεθνή βιβλιογραφία. Οι δράσεις αφορούσαν τόσο στη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων, όσο και στην εκπαίδευση προπτυχιακών φοιτητών/τριών του Τμήματος Ψυχολογίας και άλλων Τμημάτων του ΕΚΠΑ, καθώς και των μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών Σχολικής Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ.

Επιμόρφωση/Εκπαίδευση

Εκπαιδευτικοί/Γονείς

Οι εκπαιδευτικές δράσεις περιλάμβαναν την πραγματοποίηση διαδικτυακών επιμορφωτικών σεμιναρίων για εκπαιδευτικούς Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Περιφέρειας Πελοποννήσου, Αττικής και Θεσσαλονίκης. Τα σεμινάρια περιλάμβαναν θέματα που αφορούσαν στην προσαρμογή παιδιών/εφήβων και την ενίσχυση της ψυχικής τους ανθεκτικότητας σε δύσκολες περιόδους, αλλά και δραστηριότητες για πρακτική εφαρμογή στην τάξη και το σχολείο.

Αναφορικά με τις οικογένειες δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην κατανόηση των αναγκών και τη στήριξη των παιδιών. Αναπτύχθηκαν έντυπα με χρήσιμες οδηγίες στην περίοδο της πανδημίας και προτεινόμενες δραστηριότητες για την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας στο πλαίσιο της οικογένειας. Επιπλέον πραγματοποιήθηκε μια σειρά διαλέξεων/συζητήσεων με γονείς, σχετικά με την προσαρμογή της οικογένειας κατά την περίοδο της πανδημίας στο πλαίσιο συνεργασίας του Τμήματος Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ με την Περιφέρεια Αττικής.

Ακαδημαϊκή εκπαίδευση

Στο πλαίσιο μαθήματος σχετικά με πρακτικές εφαρμογές της σχολικής ψυχολογίας και την ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης και παρέμβασης στη σχολική κοινότητα που προσφέρεται σε προπτυχιακούς φοιτητές/φοιτήτριες του Τμήματος Ψυχολογίας και τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής, ΕΚΠΑ, παρουσιάστηκαν βασικά θέματα για τη διαχείριση κρίσεων και υλικό (βλ. ενότητα «Έντυπα») που αναπτύχθηκε από το ΕΣΧΟΨΥ για τη στήριξη σχολείων/οικογενειών στο πλαίσιο της πανδημίας. Επιπλέον είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν και να εφαρμόσουν δραστηριότητες από το προσφερόμενο υλικό και να παρουσιάσουν την εμπειρία τους στο μάθημα.

Όσον αφορά στους/στις μεταπτυχιακούς φοιτητές και φοιτήτριες του ΠΜΣ Σχολικής Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ, βασική μέριμνα της εκπαίδευσής τους στην περίοδο της πανδημίας ήταν η απόκτηση εξειδικευμένων γνώσεων και επαγγελματικών δεξιοτήτων σε καταστάσεις κρίσεων και δύσκολων συνθηκών. Το περιεχόμενο των μαθημάτων τους εμπλουτίστηκε με θεματικές που αφορούσαν στη διαχείριση κρίσεων, την παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών και την εξ αποστάσεως υποστήριξη των σχολικών κοινοτήτων σε περιόδους κρίσης. Παράλληλα, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές και φοιτήτριες μελέτησαν και αξιοποίησαν προτεινόμενο σχετικό υλικό με στόχο τον σχεδιασμό δράσεων και παρεμβάσεων στη σχολική κοινότητα.

Εκπαιδευτικό/ενημερωτικό υλικό – Έντυπα

Βασική δράση του ΕΣΧΟΨΥ αποτέλεσε η ανάπτυξη ειδικού εκπαιδευτικού/ενημερωτικού υλικού για την ψυχοκοινωνική υποστήριξη παιδιών και εφήβων στο πλαίσιο της οικογένειας και του σχολείου. Ειδικότερα αναπτύχθηκαν εννέα (9) έντυπα κατά τη διάρκεια των φάσεων της πανδημίας (2020-21) (α) πριν την αναστολή της λειτουργίας των σχολείων, (β) κατά τη διάρκεια της αναστολής και τη μετάβαση στην ηλεκτρονική τάξη, (γ) κατά την επάνοδο στα σχολεία μετά την παραμονή στο σπίτι, (δ) με την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς και (ε) κατά την επαναλειτουργία των σχολείων. Η ανάπτυξη του υλικού βασίστηκε τόσο σε σύγχρονες θεωρητικές

προσεγγίσεις που συνθέτουν το εννοιολογικό πλαίσιο όλων των δράσεων του ΕΣΧΟΨΥ όσο και σε ερευνητικά δεδομένα (Hatzichristou et al., 2019). Ειδικότερα αξιοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι διεθνείς προσεγγίσεις για τη διαχείριση κρίσεων και τις αρχές συμβουλευτικής σε δύσκολες καταστάσεις με έμφαση στην πανδημία, ενώ οι δραστηριότητες στόχευαν κυρίως στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας σε επίπεδο ατόμου αλλά και συστήματος στο πλαίσιο της οικοσυστημικής οπτικής. Επιπλέον δόθηκε μέριμνα στην κάλυψη αναγκών όλων των μελών της σχολικής κοινότητας όπως αναδείχθηκαν από τα ευρήματα του ερευνητικού προγράμματος της αρχικής φάσης της πανδημίας.

Στο σχεδιασμό των δραστηριοτήτων λαμβάνονται επίσης υπόψη στοιχεία που προέκυψαν στην εκτίμηση αναγκών και αφορούν στην ένταση των αναφερόμενων συναισθημάτων (π.χ ανησυχία) από τους/τις μαθητές/μαθήτριες και της ενασχόλησης με θέματα που αφορούν στην υγεία και την καθημερινή ρουτίνα. Παράλληλα αξιοποιείται η σημασία των παραγόντων που λειτουργούν προστατευτικά όπως αναδεικνύονται σε αναφορές των μαθητών/τριών σχετικά με τις πηγές στήριξης (εκπαιδευτικοί, γονείς), την ομάδα συνομηλίκων και του σχολικού κλίματος.

Ενδεικτικά αναφέρεται η παροχή συγκεκριμένων κατευθύνσεων τόσο σε εκπαιδευτικούς όσο και σε γονείς/κηδεμόνες για τη στήριξη των εφήβων σχετικά με την ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή στην οικογένεια και το σχολείο στην περίοδο της πανδημίας τη διαχείριση των έντονων συναισθημάτων που ανέφεραν ότι βίωναν οι μαθητές/τριες (π.χ. ύπαρξη συγκεκριμένης ενότητας στο έντυπο με τις κατευθύνσεις για την ψυχοκοινωνική στήριξη παιδιών/εφήβων με τίτλο «Έκφραση συναισθημάτων και συναισθηματική στήριξη»). Επιπλέον δόθηκε έμφαση και στην έννοια της αυτοφροντίδας στο πλαίσιο της αυξημένης ανησυχίας και άγχους που βρέθηκε ότι βίωναν οι ενήλικες.

Τα έντυπα έχουν αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Εργαστηρίου Σχολικής Ψυχολογίας ([http:// www.centerschoolpsych.psych.uoa.gr/index.php](http://www.centerschoolpsych.psych.uoa.gr/index.php)) και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με μεγάλη απήχηση (πάνω από 460.000 αναγνώσεις) και έχουν σταλεί από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σε σχολεία ώστε να εξασφαλιστεί η πρόσβαση σε όσο το δυνατόν περισσότερα μέλη των σχολικών κοινοτήτων.

Δράσεις και Παρεμβάσεις για την Προαγωγή της Ψυχικής Ανθεκτικότητας

Οι δράσεις του ΕΣΧΟΨΥ συνδέθηκαν σε μεγάλο βαθμό με την εποπτευόμενη πρακτική άσκηση των μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιτητριών δίνοντάς τους τη δυνατότητα να εμπλακούν ενεργά στη στήριξη των σχολείων. Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές/φοιτήτριες συνεργάστηκαν με εκπαιδευτικούς στο πλαίσιο της διαλεκτικής ψυχολογικής συμβουλευτικής για την εξ αποστάσεως α) εφαρμογή δραστηριοτήτων στην τάξη σχετικά με την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών/τριών και β) την υποστήριξη μαθητών/τριών με μαθησιακές ή/και συναισθηματικές δυσκολίες. Επιπλέον, διεξήγαγαν συνεντεύξεις για τις μαθησιακές και συναισθηματικές ανάγκες μαθητών/τριών και συνέβαλαν στην ανάπτυξη εντύπου με δημιουργικές δραστηριότητες για την ενίσχυση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής στην οικογένεια και σε δομές που διαμένουν παιδιά.

Με την επαναλειτουργία των σχολείων μετά την παραμονή στο σπίτι οι μεταπτυχιακοί φοιτητές/φοιτήτριες συνέχισαν την πρακτική τους άσκηση εφαρμόζοντας δραστηριότητες για την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών/τριών και στηρίζοντας τους εκπαιδευτικούς για τη διευκόλυνση της προσαρμογής των μαθητών/τριών και την υλοποίηση δραστηριοτήτων στην τάξη. Στο πλαίσιο της αξιολόγησης του μαθήματος οι φοιτητές/τριες ανέφεραν ότι απέκτησαν γνώσεις και επαγγελματικές δεξιότητες για τη διαχείριση δύσκολων καταστάσεων στη σχολική κοινότητα που ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμες για την επαγγελματική τους επάρκεια, ενώ θεώρησαν ότι οι δραστηριότητες που εφαρμόστηκαν στους μαθητές και στις μαθήτριες προώθησαν τη συναισθηματική έκφραση και την προσαρμογή τους σε δύσκολες καταστάσεις.

Ευαισθητοποίηση –Διάχυση σε Εθνικό και Διεθνές Επίπεδο

Τα έντυπα που αναπτύχθηκαν μεταφράστηκαν στην αγγλική, γερμανική και γαλλική γλώσσα και στάλθηκαν για διάχυση και στις αντίστοιχες διευθύνσεις ελληνόγλωσσων σχολείων του εξωτερικού. Επιπλέον αναπτύχθηκαν διεθνείς συνεργασίες με στόχο τη συλλογή άρθρων και χρήσιμων πηγών πληροφοριών για

εκπαιδευτικούς, γονείς και επαγγελματίες ψυχικής υγείας από διάφορες χώρες οι οποίες έχουν κοινοποιηθεί στον ιστότοπο του International School Psychology Association (<https://www.ispaweb.org/resources/school-psychology-trainers/>).

Συμπερασματικές Διαπιστώσεις

Οι πανδημίες αποτελούν δύσκολες καταστάσεις με σημαντικές επιπτώσεις σε διάφορες διαστάσεις της ζωής των ατόμων οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, καθώς οι ευάλωτες κυρίως ομάδες δεν έχουν στον ίδιο βαθμό πρόσβαση τόσο σε δομές υγείας όσο και στην παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών.

Αρχές, όπως ο σεβασμός, η συνηγορία για τα δικαιώματα των παιδιών και η υπεράσπιση των ευάλωτων ομάδων, τονίζονται όλο και περισσότερο στο χώρο της σχολικής ψυχολογίας και αναδεικνύουν την έμφαση που δίνεται διεθνώς στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, η οποία αναφέρεται στην ισότιμη συμμετοχή όλων των ατόμων στην κοινωνία με δίκαιο τρόπο έτσι ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες τους και να νιώθουν όλοι ασφαλείς (Bell, 2013). Οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελούν βασικές έννοιες στο πλαίσιο του πολυεπίπεδου μοντέλου παροχής σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών και αντικατοπτρίζονται στις δράσεις του ΕΣΧΟΨΥ για τη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19. Τόσο οι προσπάθειες εκτίμησης αναγκών όλων των μελών των σχολικών κοινοτήτων, όσο και οι παρεμβάσεις σε όλα τα επίπεδα είναι ενδεικτικές των στρατηγικών που μπορούν να υιοθετηθούν για την επίτευξη των στόχων της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης στις δράσεις που αναπτύχθηκαν συμπεριλήφθηκαν: α) πρόσωπα με διαφορετικούς ρόλους (γονείς, εκπαιδευτικοί, παιδιά), β) πολλαπλοί τρόποι στήριξης (ενημερωτικά έντυπα, προτεινόμενες δραστηριότητες για εφαρμογή στην τάξη, επιμόρφωση και κατάρτιση μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών σχολικής ψυχολογίας με προεκτάσεις στην εποπτευόμενη πρακτική άσκηση, με δράσεις/παρεμβάσεις για στήριξη μαθητών/εκπαιδευτικών), γ) διάχυση πληροφορίας και δράσεων σε όσο το δυνατόν περισσότερους αποδέκτες (αναρτήσεις σε ιστοσελίδα σε ειδικό πεδίο αφιερωμένο στην πανδημία, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, πρακτική άσκηση φοιτητών/τριών, συνεργασία και διάχυση πληροφοριών στις περιφερειακές διευθύνσεις εκπαίδευσης και ελληνόγλωσσα σχολεία του εξωτερικού, μετάφραση σε διάφορες γλώσσες).

Όσον αφορά στην εκτίμηση αναγκών τα ενδεικτικά ευρήματα που παρουσιάστηκαν στο άρθρο αναδεικνύουν σημαντικές ανάγκες των μελών της σχολικής κοινότητας στην κάλυψη των οποίων αποσκοπούσαν οι δράσεις του ΕΣΧΟΨΥ. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς, αλλά και οι ίδιοι οι έφηβοι αφορούν τόσο ψυχολογικές (π.χ. άγχος, ανασφάλεια), όσο και εκπαιδευτικές διαστάσεις (αποτελεσματική πολυεπίπεδη στήριξη παιδιών/εφήβων). Ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα αφορά στην ανάγκη που εκφράζουν οι ενήλικες να αποκτήσουν γνώσεις για να στηρίξουν τα παιδιά σε εκπαιδευτικό/συναισθηματικό επίπεδο και να διαχειρίζονται αποτελεσματικά δύσκολες καταστάσεις. Ειδικά οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν τη σημασία της κατάλληλης προετοιμασίας για τη διαχείριση κρίσεων.

Τα δεδομένα του ερευνητικού προγράμματος είναι σημαντικά και αποτελούν την αφετηρία κατανόησης των αναγκών όλων των μελών των σχολικών κοινοτήτων. Περαιτέρω έρευνες είναι απαραίτητες, ωστόσο, ειδικά εν όψει της εξελικτικής πορείας της πανδημίας, για την κατανόηση των αναγκών μαθητών και εκπαιδευτικών όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων και τη διερεύνηση και άλλων εκπαιδευτικών και ψυχολογικών διαστάσεων της πανδημίας.

Η πανδημία COVID-19 θεωρείται ως «οξεία περίπτωση σωρευτικού κινδύνου» (Prime et al., 2020) και, ενώ ο ακριβής αντίκτυπος της πανδημίας σε παιδιά και εφήβους παραμένει ασαφής, υπάρχει ευρεία συναίνεση για την ανάγκη ενίσχυσης της ανθεκτικότητας σε επίπεδο ατόμου και συστήματος (Dvorsky et al., 2020). Τα σχολεία έχουν καθοριστικό ρόλο τόσο στην προστασία των παιδιών από παράγοντες επικινδυνότητας όσο και στην ενίσχυση της ψυχικής τους ανθεκτικότητας. Στο πλαίσιο της αναγκαιότητας ανάπτυξης καθολικών παρεμβάσεων ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται να δοθεί στις ανάγκες των ευάλωτων μαθητών, σύμφωνα με τις αρχές της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Hatzichristou, Lampropoulou et al., 2019).

Οι καταστάσεις κρίσεων αποτελούν μια πραγματικότητα για τις σχολικές κοινότητες οι οποίες χρειάζεται να είναι προετοιμασμένες για την αντιμετώπισή τους. Ωστόσο, παρ' όλη την πρόοδο που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια στο χώρο της σχολικής ψυχολογίας στην Ελλάδα, η παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών στα δημόσια σχολεία παραμένει περιορισμένη και διαφορετικοί φορείς και υπηρεσίες έχουν προσφέρει ευκαιριακά στήριξη σε σχολεία ή κοινότητες μετά από μεγάλα γεγονότα κρίσεων. Για τη συστηματική και αποτελεσματική στήριξη των σχολικών κοινοτήτων είναι σημαντικό να αναπτυχθεί ένα μοντέλο προετοιμασίας- πρόληψης και παρέμβασης για τη διαχείριση κρίσεων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, με τη συνεργασία πανεπιστημίων και άλλων αρμόδιων φορέων υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας & Θρησκευμάτων.

Τα πανεπιστήμια διεθνώς μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο συντονισμό των προσπαθειών για τη στήριξη των σχολείων (α) αξιολογώντας συγκεκριμένες ανάγκες, (β) αναπτύσσοντας και εφαρμόζοντας παρεμβάσεις βάσει εμπειρικής τεκμηρίωσης, (γ) προωθώντας τη συνεργασία με φορείς της κοινότητας, αναπτύσσοντας ένα διεθνές δίκτυο συνεργασίας μεταπτυχιακών φοιτητών και επαγγελματιών στο χώρο της σχολικής ψυχολογίας, (δ) παρέχοντας επιμόρφωση σε εκπαιδευτικούς, γονείς και φορείς της κοινότητας, (ε) δημιουργώντας επαγγελματικές συνεργασίες και (στ) προετοιμάζοντας κατάλληλα τους σχολικούς ψυχολόγους ώστε να είναι επαρκείς στο ρόλο τους σε ποικίλα πλαίσια και συνθήκες. Οι δράσεις που αναπτύχθηκαν από το ΕΣΧΟΨΥ αναδεικνύουν το σημαντικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα πανεπιστήμια στη σύνδεση θεωρίας, εκπαίδευσης, έρευνας και πρακτικής εφαρμογής για την αντιμετώπιση των περιορισμών στην παροχή σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών με στόχο τη στήριξη των σχολικών κοινοτήτων ιδιαίτερα σε δύσκολες περιόδους.

Βιβλιογραφία

- Alea, L. A., Fabrea, M. F., Roldan, R. D. A., & Farooqi, A. Z. (2020). Teachers' Covid-19 awareness, distance learning education experiences and perceptions towards institutional readiness and challenges. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(6), 127-144. <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.6.8>
- Blackwell, C. K., Lauricella, A. R., Wartella, E., Robb, M., & Schomburg, R. (2013). Adoption and use of technology in early education: The interplay of extrinsic barriers and teacher attitudes. *Computers & Education*, 69, 310-319. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.07.024>
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage Publications.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qpo630a>
- Brock, S.E., & Jimerson, S.R. (Eds.). (2013). *Best practices in school crisis prevention and intervention* (2nd ed.). National Association of School Psychologists.
- Collishaw, S., & Sellers, R. (2020). Trends in child and adolescent mental health prevalence, outcomes, and inequalities. In E. Taylor, F. Verhulst, J. Wong, K. Yoshida & A. Nikapota (Eds.). *Mental health and illness of children and adolescents* (pp.1-11). Springer.
- Costello, E. J., Copeland, W., & Angold, A. (2011). Trends in psychopathology across the adolescent years: What changes when children become adolescents, and when adolescents become adults? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 1015-1025. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02446.x>
- Craig, S., Ames, M. E., Bondi, B. C., & Pepler, D. (2020). Rates of adolescent mental health problems, substance use, and violence in the home during COVID-19: Does gender matter? *PsyArXiv*, <https://doi.org/10.31234/osf.io/kprdq>
- de Araújo, L. A., Veloso, C. F., de Campos Souza, M., de Azevedo, J. M. C., & Tarro, G. (2020). The potential impact of the COVID-19 pandemic on child growth and development: a systematic review. *Jornal de Pediatria*, 921. <https://doi.org/10.1016/j.jped.2020.08.008>
- Duan, L., Shao, X., Wang, Y., Huang, Y., Miao, J., Yang, X., & Zhu, G. (2020). An investigation of mental health status of children and adolescents in China during the outbreak of COVID-19. *Journal of Affective Disorders*, 275, 112-118. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.06.029>

- Dvorsky, M. R., Breaux, R., & Becker, S. P. (2020). Finding ordinary magic in extraordinary times: child and adolescent resilience during the COVID-19 pandemic. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1-3. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01583-8>
- Fagerland, M. W. (2012). T-tests, non-parametric tests, and large studies—a paradox of statistical practice? *BMC Medical Research Methodology*, 12, 2-7. <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2288-12-78>
- Garbe, A., Ogurlu, U., Logan, N., & Cook, P. (2020). Parents' experiences with remote education during COVID-19 school closures. *American Journal of Qualitative Research*, 4(3), 45-65. <https://doi.org/10.29333/ajqr/8471>
- Gudmundsdottir, G. B., & Hathaway, D. M. (2020). "We always make It work": Teachers' agency in the time of crisis. *Journal of Technology and Teacher Education*, 28(2), 239-250. <https://www.learntec.hlib.org/primary/p/216242/>
- Hatzichristou, C., Lampropoulou, A., & Lianos, P. (2019). Social justice principles as core concepts in School Psychology training, research and practice at a transnational level. *School Psychology International*, 41(1), 67-86. <https://doi.org/10.1177/0143034319892031>
- Hatzichristou, C., Lianos, P., & Lampropoulou, A. (2019). Supporting vulnerable groups of students in educational settings: University initiatives and partnerships. *Psychology in Russia - State of the Art. Special issue "Educational psychology from a contemporary perspective"*, 12(4), 60-73. <https://doi.org/10.11621/pir.2019.0404>
- Hatzichristou, C., & Lianos, P. (2016). Social and emotional learning in the Greek educational system: An Ithaca journey. *International Journal of Emotional Education*, 8(2), 105-127.
- Li, S., Beames, J., Newby, J., Maston, K., Christensen, H., & Werner-Seidler, A. (2020). The impact of COVID-19 on the lives and mental health of Australian adolescents. *MedRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.09.07.20190124>
- Lin, T. C., Tsai, C. C., Chai, C. S., & Lee, M. H. (2013). Identifying science teachers' perceptions of technological pedagogical and content knowledge (TPACK). *Journal of Science Education and Technology*, 22(3), 325-336. <https://doi.org/10.1007/s10956-012-9396-6>
- Lowther, D. L., Inan, F. A., Daniel Strahl, J., & Ross, S. M. (2008). Does technology integration "work" when key barriers are removed? *Educational Media International*, 45(3), 195-213. <https://doi.org/10.1080/09523980802284317>
- MacIntyre, P. D., Gregersen, T., & Mercer, S. (2020). Language teachers' coping strategies during the Covid-19 conversion to online teaching: Correlations with stress, wellbeing and negative emotions. *System*, 94, 102352. <https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102352>
- Margolius, M., Doyle Lynch, A., Puffall Jones, E., & Hynes, M. (2020). The State of young people during COVID-19: Findings from a nationally representative survey of high school youth. *America's Promise Alliance*. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED606305>
- Markauskaite, L. (2006). Gender issues in preservice teachers' training: ICT literacy and online learning. *Australasian Journal of Educational Technology*, 22(1), 1-20. <https://doi.org/10.14742/ajet.1304>
- Muehlhausen, W., Doll, H., Quadri, N., Fordham, B., O'Donohoe, P., Dogar, N., & Wild, D. J. (2015). Equivalence of electronic and paper administration of patient-reported outcome measures: a systematic review and meta-analysis of studies conducted between 2007 and 2013. *Health and Quality of Life Outcomes*, 13, 167. <https://doi.org/10.1186/s12955-015-0362-x>
- Nearchou, F., Flinn, C., Niland, R., Subramaniam, S. S., & Hennessy, E. (2020). Exploring the impact of CoViD-19 on mental health outcomes in children and adolescents: a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8479. <https://doi.org/10.3390/ijerph17228479>
- Parlapani, E., Holeva, V., Voitsidis, P., Blekas, A., Gliatas, I., Porfyri, G. N., Golemis, A., Papadopoulou, K., Dimitriadou, A., Chatzigeorgiou, A., Bairachtari, V., Patsiala, S., Skoupra, M., Papigkioti, K., Kafetzopoulou, K., & Diakogiannis, I. (2020). Psychological and behavioral responses to the COVID-19 pandemic in Greece. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 821. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00821>
- Patrick, S. W., Henkhaus, L. E., Zickafoose, J. S., Lovell, K., Halvorson, A., Loch, S., Letterie, M. & Davis, M. M. (2020). Well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: a national survey. *Pediatrics*, 146(4). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-016824>
- Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631-643. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000660>

- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194-200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Streiner, D. L. & Norman, G. R. (2014). *Health Measurement Scales: A Practical Guide to their Development and Use* (5th ed.). Oxford University Press.
- Spitzer, R. L., Kroenke, K., Williams, J. B., & Löwe, B. (2006). A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: the GAD-7. *Archives of Internal Medicine*, 166(10), 1092-1097. <https://doi.org/10.1001/archinte.166.10.1092>
- Twenge, J. M., Martin, G. N., & Campbell, W. K. (2018). Decreases in psychological well-being among American adolescents after 2012 and links to screen time during the rise of smartphone technology. *Emotion*, 18(6), 765-780. <https://doi.org/10.1037/em00000403>

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | RESEARCH PAPER

Multilevel intervention to support school/educational communities in the context of the COVID-19 pandemic: empirical findings and interventionsChryse HATZICHRISTOU¹, Panagiotis LIANOS¹, Aikaterini LAMPROPOULOU¹, Niki GEORGAKAKOU-KOUTSONIKOU¹, Theodora YFANTI¹, Giorgos GEORGOULEAS¹¹Department of Psychology, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece

KEYWORDS

perceptions of school community members, school crisis management, COVID-19 pandemic, psychosocial adaptation

ABSTRACT

In this paper, a multilevel intervention for the assessment of needs and the support of school communities during the COVID-19 pandemic is presented, focusing on the connection of theory, training, research, and practice. The paper includes two connected sections, describing: the development and selective data of a research project on the examination of the perceptions of school community members regarding psychological and academic aspects of the impact of the pandemic, as well as educational actions and interventions to support school and educational communities. The measures used, depending on the participant group, include the Generalised Anxiety Scale (GAD-7), the Brief Resilience Scale (BRS), a questionnaire regarding distant learning, as well as open-ended and closed questions developed for the purposes of this study. Participant groups include teachers ($n = 414$), parents ($n = 499$) and adolescents ($n = 256$). The findings indicate high levels of anxiety and medium to low levels of resilience amongst teachers and parents, as well as increased worry in the adolescent group. Adult participants expressed the need for the appropriate preparedness of school communities to manage the current crisis. The findings, in relation to international relevant literature, constituted the basis for the development of various actions in the context of social justice during each stage of the pandemic, including the development and dissemination of informative material and resources, training for teachers/parents, training for undergraduate/postgraduate students, supportive actions for school communities and international collaborations. In this article, the role of Universities in the provision of school psychological services and the need to develop holistic preventive plans for school crisis management at a national level are discussed.

CORRESPONDENCE

Chryse Hatzichristou
Department of Psychology,
National and Kapodistrian
University of Athens,
Panepistimiopolis, Ilissia
15784. Athens
email: hatzichr@psych.uoa.gr